

Фізичне виховання як засіб соціальної адаптації підлітків із асоціальною поведінкою

Резюме

Поведение некоторых подростков обращает на себя внимание нарушением социальных норм, что позволяет определить психологические детерминанты асоциального поведения несовершеннолетних в современных условиях. Они по своему происхождению могут быть обусловлены различными отклонениями в развитии личности и ее реагировании. Приведенные данные позволили выявить предрасположенность к тем или иным девиациям в поведении подростков.

Summary

The behavior of some teenagers draws attention by breach of the social norms which allows to define the psychological determinants of the asocial behavior of minor in modern conditions. They by its origin can be conditioned by different deflections in development of the personality and its response. Presented data have allowed to reveal predispositions to these or those deviations in behavior of teenagers.

Постановка проблеми. Поведінка деяких дітей і підлітків звертає на себе увагу порушенням спільних норм, невідповідністю отриманим порадам, відрізняється від поведінки тих, хто укладається в нормативні вимоги родини, школи й суспільства. Поведінку, що характеризується відхиленням від прийнятих моральних, а в деяких випадках і правових норм, називають девіантною. Вона включає антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні, протиправні й аутоагресивні (суїцидальні і самоушкоджуючі) вчинки [5].

За своїм походженням вони можуть бути обумовлені різними відхиленнями в розвитку особистості та її реагуванні. Частіше ця поведінка — реакція дітей і підлітків на важкі обставини життя. Поява відхилень у поведінці пов'язана також із особливостями фізичного розвитку, умовами виховання і соціального оточення [2, 8].

Деякі автори [7, 8] пов'язують таку поведінку з оцінкою підлітками свого фізичного розвитку. Підліток констатує свою фізичну перевагу, норму або неповноцінність і робить висновок про свою соціальну цінність. Розуміння свого тіла — це відбиття у свідомості власних здібностей, а також сприйняття і оцінок навколишніх. Може виникнути пасивне відношення до фізичної слабкості або бажання компенсувати свої недоліки в іншій сфері чи спробувати їх виправити, швидкий ріст під час статевого дозрівання приводить до зміни кістяка. Запізнення формування нервово-м'язового апарату при цьому може порушити координацію рухів, що виявиться в незграбності. Натяжки або докори навколишніх з приводу зовнішності або незграбності викликають

бурхливі афекти, спотворюють поведінку. Високі на зріст акселерати (хлопчики) переконані у своїй мужності й силі. Вони можуть не завойовувати повагу оточуючих. Впевненості у собі сприяє й те, що їх одразу сприймають як розумних. У зв'язку з цим вони тримаються більш природно, слухняні й вимагають до себе менше уваги. Худі й низькорослі хлопчики, що відстають у розвитку, для оточуючих уявляються маленькими й непристосованими. Вони відчують потребу в опіці, проявляють бунтарський характер. Щоб змінити несприятливе враження вони змушені постійно проявляти винахідливість, завзятість, "хоробрість", перебувати в полі зору, і своїми "досягненнями" доводити свою корисність і навіть незамінність у групі, до якої належать. Така активність призводить до труднощів у спілкуванні й емоційної напруги, які створюють умови для девіантної поведінки [8].

Статеве дозрівання також впливає на поведінку. При передчасному статевому розвитку в одних випадках виникають переважно емоційні розлади, у інших — порушення поведінки (претензійність, запальність, агресивність), розлад всіляких потягів, особливо сексуального. У випадку затримки статевого розвитку з'являються млявість, незібраність, непевність, імпульсивність і труднощі до пристосування [4, 8].

Це дає підстави у подальших дослідженнях пов'язувати прояв девіантної поведінки з особливостями оцінки підлітками своєї тілесності, а також сформулювати наукову гіпотезу щодо засобів фізичного виховання, що чинять вплив на фізичний розвиток, здійснюють корекцію поведінки.

Виникнення девіантної поведінки може бути обумовлено психологічними особливостями. У підлітків відмічається диспропорція в рівні й темпах розвитку особистості. З'являється почуття дорослості, що призводить до завищеного рівня домагань, емоційність стає нестійкою, відрізняється різким коливанням настрою, швидкими переходами до занепаду духу. За умов нерозуміння його прагнення до самостійності, а також у відповідь на критику фізичних здібностей або зовнішніх даних у підлітка можуть виникати спалахи афекту [2].

У підлітка протягом життя відбувається розширення діапазону його соціальної ролі: учень, учасник самодіяльності, член спортивної команди й т. д., освоєння якої відбувається завдяки праці, що може призвести до великої емоційної напруги й порушення поведінки, серед яких частіше зустрічаються такі [1, 4]:

Деадаптивність поведінки характеризується недостатньою наполегливістю в діяльності, що вимагає розумової напруги, тенденцією переходити від одного заняття до іншого, не завершуючи жодного з них, поряд зі слабко регульованою й надмірною активністю в поєднанні з безрозсудливістю, імпульсивністю, схильністю до нещасних випадків, одержувати дисциплінарні стягнення через необдумане або зухвале порушення правил. У взаєминах із дорослими не почувують дистанції, діти їх не люблять, відмовляються з ними грати. Може бути також розлад поведінки і занижена самооцінка, а також розлад поведінки, що обмежується родиною. Вона включає антисоціальну або агресивну поведінку (протестуючу, грубу), що проявляється тільки вдома у взаєминах із батьками і родичами. Може мати місце шахрайство, руйнування речей, жорстокість, підпалювання будинку [4].

Несоціалізований розлад поведінки (агресивність). Характеризується сполученням завзятої антисоціальної або агресивної поведінки з порушенням соціальних норм і зі значним порушенням взаємин з іншими дітьми,

відрізняється відсутністю продуктивного спілкування з однолітками і проявляється в ізоляції від них, невизнанні або непопулярності, а також у відсутності друзів або емпатичних взаємних зв'язків із ровесниками. Стосовно дорослих проявляється незгода, жорстокість і обурення, рідше взаємини гарні, але без належної довіри. Можуть бути супутніми емоційні розлади. Звичайно дитина або підліток самотні. Типова поведінка — це хуліганство, вимогливість або напад із насильством і жорстокістю, неслухняність, брутальність, індивідуалізм і опір авторитетам, важкі вибухи гніву і неконтрольованої люті, руйнівні дії [4, 7].

Соціалізований розлад поведінки (конфліктність) відрізняється тим, що стійка асоціальна (злочинство, облура, пропуск уроків, втеча з дому, вимогливість, брутальність) або агресивна поведінка виникає у дітей і підлітків, що товаришують. Часто вони входять у групу асоціальних однолітків, але можуть бути й у складі неделінквентної компанії. З дорослими, що представляють владу, відносини погані [4].

Змішані поведінкові й емоційні розлади сполучення неохитно агресивної асоціальної або зухвалої поведінки з вираженими симптомами депресії або тривоги, в одних випадках описані вище розлади поєднуються з постійною депресією, що характеризується сильними стражданнями, втратою інтересів та задоволення від життя, емоційних ігор і занять, самозвинуваченням і безнадійністю, в інших — порушення поведінки супроводжується тривогою, боязкістю, страхами, нав'язливістю або переживаннями через своє здоров'я [4, 7].

Раннє вживання алкоголю й наркотиків (аддиктивна поведінка) — це підлітковий еквівалент побутового пияцтва дорослих і початку наркоманії. У половині випадків ці явища починаються в підлітковому віці. Серед делінквентних підлітків більше третини зловживають алкоголем і знайомі з наркотиками. Мотиви вживання — бути своїм у компанії,

цікавість, бажання стати дорослим або змінити свій психічний стан. Надалі вживають спиртне, приймають наркотики для веселого настрою, більшої розкутості, відчуття впевненості у собі тощо. За аддиктивною поведінкою можна судити спочатку з появи психічної (бажання пережити підйом, забуття) залежності, а потім і фізичної, коли організм не може функціонувати без алкоголю або наркотика. Поява групової психічної залежності (прагнення вживати алкоголь при кожній зустрічі) — загрознаве попередження алкоголізму. Прагнення підлітка знайти привід для випивки або вживання наркотиків, постійний їх пошук або спиртовмісних напоїв — рання ознака алкоголізму, а в інших випадках — залежності від наркотиків [4, 9].

Просвітницьке середовище є оптимальним простором для захисту психічного здоров'я дітей, оскільки об'єднує дитину, його батьків, однолітків, дітей іншого віку, учителів у систему міжособистісних відносин. У літературі виділяють три напрями психопрофілактичної роботи в школі: родина, школа, діти й підлітки, що дозволяють із позицій системного підходу досліджувати кожну дитину в контексті розвитку оточуючого середовища [3, 6].

На нашу думку, головною стратегією попередження порушень є пріоритетний напрям, ефективність якого залежить від своєчасного попередження фахівця. Мета попередження — запобігання завершенню формування особистісних розладів і надання допомоги в адаптації особистості.

Основний механізм психопрофілактики — це виявлення порушень і їхньої корекції на основі координації зусиль усіх дорослих представників освітнього середовища. Виключення полягає у взаємодії дітей у групах, де психокорекція досягається в основному внаслідок впливу дітей один на одного [3, 9].

Ми вважаємо, що асоціальна поведінка та її прояви є соціальною проблемою суспільства. Доцільним вважається використання всіх засобів корекції девіації, але, на нашу думку, фізичне виховання може також позитивно впливати на асоціальну поведінку та її прояви, що планується вивчити у подальших дослідженнях з метою коригування та впровадження у навчальний процес.

Мета дослідження — аналіз проблеми девіантної поведінки сучасних підлітків та засобів її корекції.

Завдання дослідження:

1. Дослідити структуру асоціальної поведінки.
2. Виявити схильність до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків.

Методи та організація дослідження: вивчення науково-методичної та спеціальної літера-

тури, анкетування, психодіагностичні тести, методи математичної статистики.

Кожному підлітку було запропоновано такі тести:

1. Методика Кеттелла, мета якої — оцінка розвитку особистих якостей, які становлять 16 факторів (рис. 1):

- 1) стриманий — товариський (фактор А);
- 2) мислення конкретне, обмежене — абстрактне (фактор В);
- 3) емоційно нестійкий — стійкий (фактор С);
- 4) залежний від групи — самостійний (фактор Е);
- 5) серйозний — безтурботний (фактор Р);
- 6) з вираженим "я" — неприциповий (фактор G);
- 7) боязкий — схильний до ризику (фактор Н);
- 8) твердий — м'який (фактор J);
- 9) довірливий — підозрілий (фактор L);
- 10) практичний — з багатою уявою (фактор М);

11) прямолінійний — гнучкий (фактор N);

12) спокійний — неспокійний (фактор O);

13) схильність до новаторства — консервативний (фактор Q1);

14) поступливий — напористий (фактор Q2);

15) спонтанний — контролюючий себе (фактор Q3);

16) спокійний — напружений (фактор Q4).

2. Методика виявлення схильності до відхилень у поведінці (А.Н. Орел), метою якої є виявлення схильності до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків. Вона становить сім шкал:

- 1) установки на соціальну бажаність;
- 2) схильності на соціальну бажаність;
- 3) схильності до аддиктивної поведінки;
- 4) схильності до самопринижуючої і саморуйнівної поведінки;
- 5) схильності до агресії і насилля;
- 6) контролю емоційних реакцій;

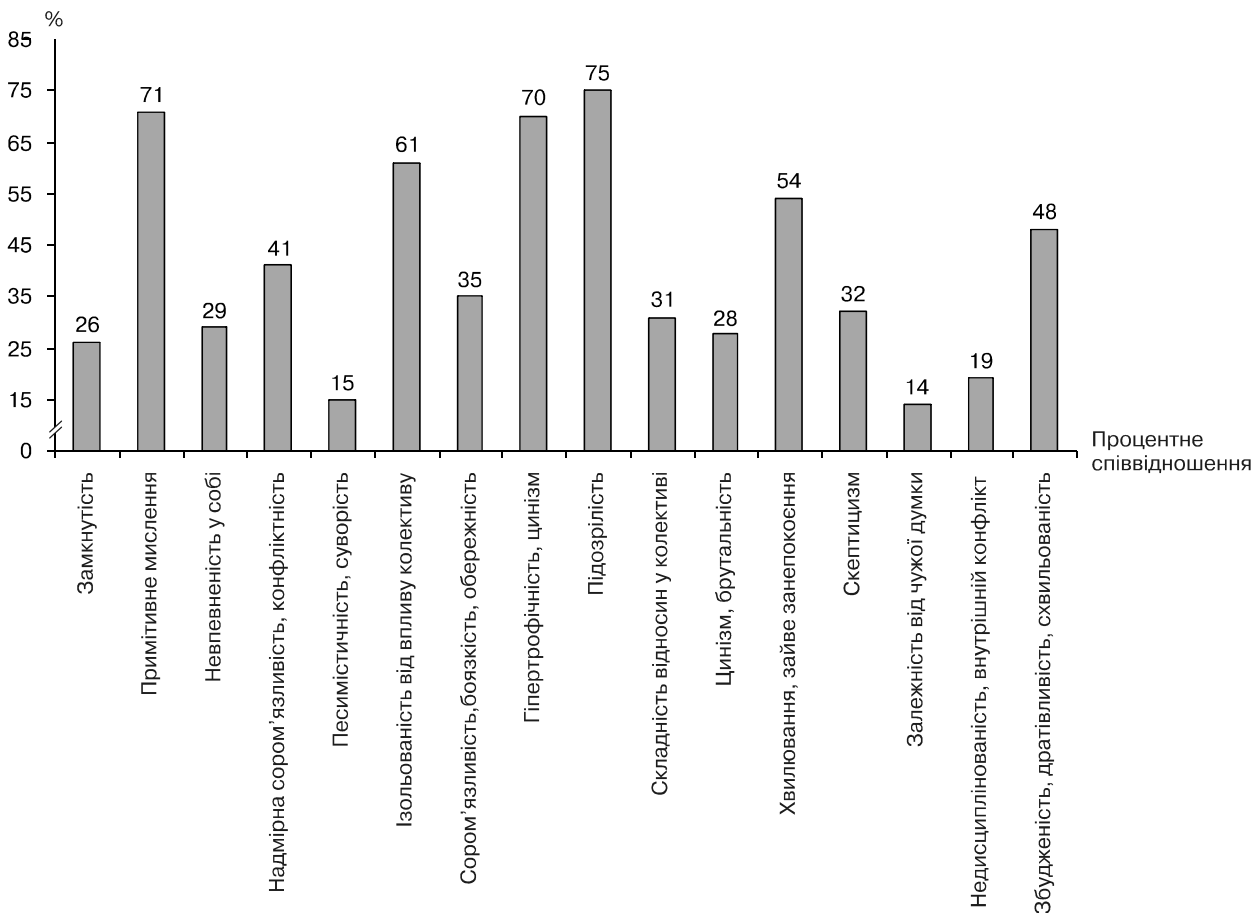


Рис. 1. Співвідношення розвитку особистих показників підлітків 16—17 років за 16-ма факторами, %

7) схильності до делінквентної поведінки.

У нашому дослідженні розглядається чотири з них (рис. 2).

3. Методика особистої агресивності та конфліктності (Е.П. Ільїн, П.А. Ковальов), метою якої є виявлення схильності суб'єкта до конфліктності та агресивності як особистісних характеристик.

4. Діагностика рівня особистої невротизації (В.В. Бойко), метою якої є виявлення рівня невротизації.

У дослідженні брали участь 30 опитуваних (групи з дітьми 16—17 років) ПТУ № 19 — Ліцей "Матеріаловедення".

Результати дослідження та їх обговорення.

Для визначення особистісних якостей підлітків за методикою Кеттелла отримано такі дані (табл. 1, рис. 1):

Фактор (А) — у 25,8 % випадків у підлітків виявлено такі риси характеру, як холодність, надмірна скептичність, відсутність гнучкості у відношенні до людей.

Фактор (В) — у 71 % відносно примітивне мислення, труднощі у навчанні.

Фактор (С) — у 29,4 % низька толерантність до емоційних факторів, відсутність впевненості у собі, підвищена дратівливість, часті випадки хвилювання.

Фактор (Е) — у 41 % надмірна сором'язливість, у конфліктах звичайно обвинувачує інших, сам для себе є "законом".

Фактор (Р) — у 15 % підвищена обережність, розважливність, стриманість, іноді песимістичність, суворість.

Фактор (G) — у 61 % схильність до зміни настрою, впливу випадку, прагнення не підлягати правилам, ізолювати себе від впливу колективу.

Фактор (Н) — у 35 % сором'язливість, боязкість, обережність, прагнення перебувати в тіні, віддає перевагу вузькому колу друзів.

Фактор (J) — у 70 % надмірна самовпевненість, суб'єктивність, гіпертрофічне прагнення до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм.

Фактор (L) — у 75 % надмірне вагання, підозрілість, спрямова-

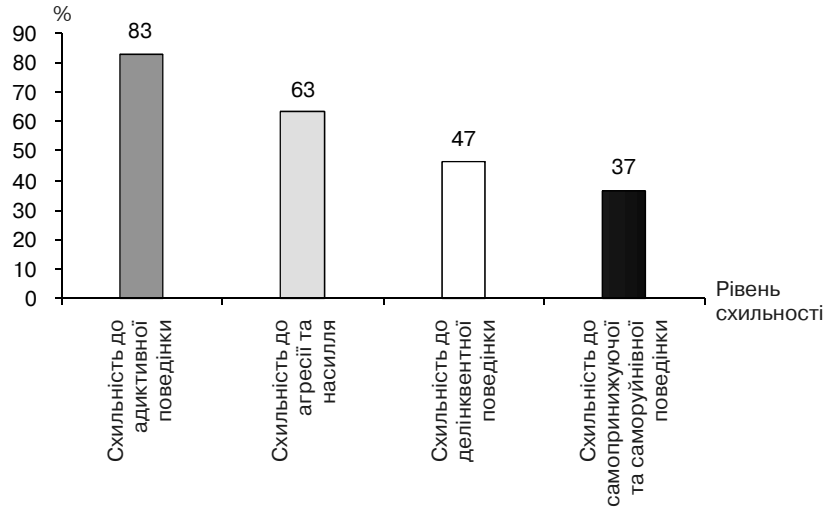


Рис. 2. Співвідношення рівнів схильності до відхилень у поведінці підлітків 16—17 років, %

ність інтересів переважно на самого себе, зарозумілість, пошук недоліків у інших.

Фактор (М) — у 31 % багата уява, заглибленість у себе, безпорадність у практичних справах, іноді нереальність судження, пов'язана з сильними реакціями, складні відносини у колективі.

Фактор (N) — у 28 % ощадливість, спокуса, відсутність емоційності, іноді цинізм, брутальність.

Фактор (O) — у 54 % надмірне занепокоєння, хвилювання, погані передчуття, непевність.

Фактор (Q1) — у 31,5 % скептицизм, сумніви в нових справах, заперечення змін.

Фактор (Q2) — у 14 % залежність від чужої думки, надання переваги ухваленню рішення разом з іншими людьми, орієнтування на соціальне схвалення.

Фактор (Q3) — у 19 % недисциплінованість, внутрішня конфліктність, недотримання правил, підпорядкованість своїм страстям, низький рівень самоконтролю.

Фактор (Q4) — у 48 % збудженість, схвильованість, дратівливість, нетерплячість, надлишок спонукань, що не знаходять розрядки, іноді млявість, недостатня мотивація, іноді лень.

Крім того в анонімному анкетуванні було задано питання "Що є недоліком вашої групи?".

Таблиця 1. Оцінка розвинутості особистісних якостей підлітків 16—17 років (n = 30), які становлять 16 факторів ($\bar{x} \pm \delta$)

№	Особистісні якості	$\bar{x} \pm \delta$
1	Замкнутість	118 ± 1,8
2	Примітивне мислення	75 ± 1,4
3	Невпевненість у собі	98 ± 2,02
4	Надмірна сором'язливість, конфліктність	143 ± 2,01
5	Песимістичність, суворість	16 ± 0,5
6	Ізольованість від впливу колективу	64 ± 1,1
7	Сором'язливість, боязкість, обережність	37 ± 2,3
8	Гіпертрофічність, цинізм	74 ± 1,7
9	Підозрілість	79 ± 2,2
10	Складність відносин у колективі	32 ± 2
11	Цинізм, брутальність	29 ± 1,8
12	Хвилювання, зайве занепокоєння	180 ± 2,4
13	Скептицизм	105 ± 1,9
14	Залежність від чужої думки	15 ± 2,4
15	Недисциплінованість, внутрішній конфлікт	19 ± 2,6
16	Збудженість, схвильованість, дратівливість	51 ± 2,3

Таблиця 2. Оцінка схильності підлітків 16–17 років (n = 30) до відхилень у поведінці ($\bar{x} \pm \delta$)

№	Відхилення у поведінці	$\bar{x} \pm \delta$
1	Схильність до аддиктивної поведінки	15,68 ± 2,3
2	Схильність до агресії та насилля	22 ± 2,2
3	Схильність до делінквентної поведінки	17 ± 1,7
4	Схильність до самопринижуючої та саморуйнівної поведінки	19 ± 1,4

82 % відповіли, що група не відповідає вимогам, або в ній є учні, які заважають нормальному процесу розвитку групи. Деякі підлітки вважають, що в групі погані відносини між однолітками. Лише 18 % відповіли, що процеси у групі протікають нормально.

За методикою схильності до відхилень у поведінці (А.Н. Орел) отримали такі дані (табл. 2). Підлітки схильні: 83 % — до аддиктивної поведінки; 63,3 % — до агресії та насильства; 46,6 % — до делінквентної поведінки; 36,6 % — до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки.

Крім того, якщо випробуваний схильний до “делінквентної” популяції, то його результати відповідали тестовим нормам, розрахованим для “делінквентної” вибірки.

Визначаючи агресивність та конфліктність підлітків, отримано такі дані: 40 % підлітків схильні до агресивності, 65 % — до конфліктності.

Визначаючи рівень невротизації, 62,3 % опитаних підлітків мають високий рівень, що свідчить про виражену емоційну збудливість, внаслідок чого з'являються негативні переживання (тривожність, напруженість, занепокоєння, розгубленість, дратівливість); про безініціативність, що формує переживання, пов'я-

зане з незадоволеністю бажань; про езопову особистісну спрямованість, що призводить до іпохондричної фіксації на соматичних відчуттях і особистісних недоліках; про труднощі в спілкуванні; про соціальну боязкість і залежність.

Низький рівень невротизації визначено у 37,7 % підлітків, що свідчить про емоційну стійкість, позитивні переживання (спокій, оптимізм); ініціативність; почуття власної гідності; незалежності; соціальної сміливості; про легкість у спілкуванні.

Висновок

Проведені дослідження виявили у підлітків схильність до відхилень у поведінці, про що свідчить високий процент показників у тестах. Встановлено найбільш високі критерії в таких показниках: схильність до мінливості, вплив випадку, прагнення не підлягати правилами, ізолювати себе від впливу колективу; надмірна самовпевненість, суб'єктивізм, гіпертрофічність, прагнення до незалежності, скептицизм, іноді цинічність, прагматизм; зайвий сумнів, підозрілість, спрямованість інтересів переважно на самого себе, зарозумілість, пошук недоліків у оточуючих; зайве занепокоєння, хвилювання, погане передчуття, непевність;

збудженість, схвилюваність, дратівливість, нетерплячість, надлишок спонукань, що не знаходить розрядки, іноді млявість, недостатня мотивація, лінь.

Більшість опитаних підлітків схильні до аддиктивної поведінки і конфліктності, встановлено високий рівень невротизації.

Перспективи подальших досліджень.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи з метою зниження проявів асоціальної поведінки і подальшого коригування та впровадження у навчальний процес.

1. Андреев Н.А. Асоціальна поведінка підлітків / Н.А. Андреев, Ю.В. Тарганів, А.В. Горожанін (ред.). — Самара, 2001. — 154 с.

2. Глинський Я., Афанасьєв В. Соціологія девіантної поведінки. — СПб., 1993. — 168 с.

3. Захаров А.І. Як попередити відхилення у поведінці дитини. — М., 1993. — 182 с.

4. Двіжона О.В. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків: Автореф. ... канд. психол. наук. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 18.

5. Кондрашенко В.Т. Девіантна поведінка у підлітків. — Мінськ, 1988. — 128 с.

6. Овчарова Р.В. Практична психологія освіти. — М.: Академія, 2003. — 330 с.

7. Райський Б.Ф. Умови виникнення та розвитку відхилень у поведінці дітей та підлітків: Учеб. посіб. — Волгоград, 1986. — 88 с.

8. Северов А.П. Психологічні особливості асоціальної поведінки підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — К., 1979. — 24 с.

9. Фернхем А., Хейвен П. Особистість та соціальна поведінка. — СПб.: Пітер, 2001. — 248 с.